

NÅGOT OM OSCAR LEVERTIN

Martin Lamm*

Personligen kände jag rätt litet Oscar Levertin, fastän jag i 26 år skulle komma att inneha den för hans räkning stiftade professuren. Långt innan han fick den platsen, hade jag som gymnast andäktigt åhört hans föreläsningar, som då behandlade fransk konsthistoria. Man är vid den åldern rätt kritisk, men jag minns bara att han föreläste med sällsynt glans och värme och ganska bra tolkade sitt eget manuskript. Att detta inte var någon lätt sak kunde jag bestyrka, då jag några år efter hans död tillsammans med Henrik Schück gav ut hans franska litteraturhistoria. Schück påstår, att vi satte "sinnesberusning", då vi inte kunde tolka något ord, varför arbetet inte bör användas för studier i Levertins stilkonst.

Ja, sedermera råkade jag honom flyktigt på

* Martin Lamm (1880—1950), professor i litteraturhistoria vid Stockholms högskola (1919—1945) och mest känd som Strindbergsforskare, höll detta föredrag i Judiska akademiska klubben år 1946 (?). Manuskriptet, som förvaras i Kungliga Biblioteket, Stockholm, publiceras med tillstånd av arvingarna. Namn och titlar, som i manuskriptet i många fall förkortats, återges här i fullständig form; i övrigt har inga ändringar eller strykningar företagits i författarens text.

I föredraget refereras till följande arbeten om Oscar Levertin:

Ahlenius, Holger, *Oscar Levertin. En studie i hans tankevärld*, Stockholm 1944

Böök, Fredrik, *Oscar Levertin*, Stockholm 1944

Fehrman, Carl, *Levertins lyrik*, Lund 1945

Levertin, Anna, *Den unge Levertin*, Stockholm

1947, delvis publicerad i *Ord och Bild*, 53 (1944)

Mendelsohn, Oskar, *Jødiske innslag i Oscar Levertins diktning*, Oslo 1938

Söderhjelm, Werner, *Oscar Levertin. En minnes-teckning*, 1—2, Stockholm 1914—1917

några bjudningar, där han teg eller talade med äldre personer. Och under sina sista år stannade han ibland framför mitt bord på Kungliga Biblioteket och frågade vänligt, vad jag höll på med. Själv sysslade han då med Linné-boken, hade alltid stora boktravar under armen och egentligen mycket bråttom. Frågan var därför avsedd att besvaras kort, och Levertins blyghet omöjliggjorde för övrigt alla längre samtal med obekanta.

Och till dessa hörde jag fastän våra familjer sedan två århundraden hade varit hopflätade. Oscar Levertins kusin, den originelle läkaren och genealogen Alfred Levertin brukade säga, att denna hopflätning hörde till genealogiens svåraste problem. Och fastän han ägat en stor del av sitt liv åt att lösa det, är jag inte riktigt säker om resultatet, som sedan Altonas judiska gravplats skändats, väl aldrig gå att verifiera.

Levertinsläktens äldste kände stamfar, Oscar Levertins farfars-farfars, hette David Abraham Leuwarden och tog sitt släktnamn och sina ägodelar med sig från staden Leuwarden i Holland till Altona någon gång i början på 1700-talet. Där gifte sig hans dotter med min farfars-farfars-farfars Moses Aron Lamm. Deras dotter Miriam Lamm gifte sig i sin tur med David Abraham Leuwardens son, Jacob David Levertin, alltså med sin morbror. Då dennes son, Oscar Levertins farfar Levin Jacob som var född 1780 i Altona, vid 14 års ålder, 1794, kom till Sverige och tog plats som bokhållare hos min farfars-farfars-fars bror David Moses Lamm, kom han inte till någon för honom förut okänd — som Kalonymos. Vid 23 års ålder gifte han sig med sin principals femton-åriga dotter Fiken Lamm. Deras yngsta son var Wilhelm Philip Levertin, Oscar Levertins

far, konsthandlaren som jag minns mycket bra; han dog 1899, samma år som jag tog studenten. Att han var en levande dementi på den judiska rasens rykte för gott affärssinne förlät honom sonen Oscar lätt, fastän han fick slita hårt för brödfödan i hela sitt liv. Han hade ju i gengäld skänkt sonen "skönhetslidelsens gnista".

Detta åsyftar emellertid enbart faderns entusiasm för konst. Däremot inte hans litterära smak som yttrade sig i medlemskap av Gröna stugan och Konstnärsgillet, där August Blanche var ledande ande. Redan före 80-talet råkade dessa kotterier i misskredit och Oscar Levertin var aldrig riktigt rättvis mot Blanche.

Däremot var fadern oskyldig till att Oscar Levertin kom att födas i Gryt utanför Norrköping under ett tillfälligt besök där av modern som väntat honom först två månader senare. Oscar Levertin höll nämligen styft på att vara "Stockholmsk rännstensunge" och skrev redan i början av 80-talet till Edvard Brandes, att hans lokalpatriotism var "betydligt starkare än min svenskhet".

Det förefaller mig som om denna sida hos Levertin aldrig riktigt framhållits fastän man ofta möter det något opsykologiska påståendet att Levertins patriotism vuxit fram ur hans Stockholmskärlek. De utmärkta böcker som ägnats honom äro skrivna av en finlandssvensk, Söderhjelm, två lundsare, Böök och Fehrman, en uppsaliensare, Holger Ahlenius och en norsk jude, Oskar Mendelsohn.

Av dessa är det egentligen bara Ahlenius som ägnat Levertins förhållande till Stockholm några förträffliga sidor, kanske något knappt tillmätta, men hans uppgift har ju varit att skriva om Levertins tankevärld. Kanske har han en smula för starkt understrukt Levertins egenskap av stadsmänniska och satt den i samband med att vi judar från början varit hänvisade till att bo i städer. Utom att detta ju egentligen gäller de äldsta svenska judegenerationerna, behöver det ju inte medföra obekantskap med livet utanför stadsmurarna. Levertin vistades under sin ungdoms somrar i skärgården och sedermera på grund av sin hälsa mycket i fjällnatur. Men det finns ingen anledning att betvivla Laurins ord om att det gjorde samma burliska intryck att se Levertin i en svensk skog som att betrakta en elegant dam klättrande i träd.

Levertin var en böckernas man och liksom Fröding starkt närsynt. Med den långa re-

dingot, som jag alltid tycker mig minnas honom i, bör han inte ha kunnat utföra några sportsliga prestationer i en skog. Och naturligtvis var hans uppfattning av landet och lantliv i någon mån begränsad genom hans innesittarliv och hans — trots allt svärmeri för naturforskning — rent humanistiska bildning. Det finns i hans första novellsamling *Småmynt* en "Interiör från landet" där blåklinten sänker tvinande doftlösa kalkar vid vägkanten och ett par dåsiga kor med hängande tungor ligga och stänka vid en dikesren. Varken blåklinten eller korna uppföra sig riktigt naturenligt — man misstänker att det är de flämtande hundarna som Levertin iakttagit. Men å andra sidan är han mäktig att ge en suggestiv skogsstämning i ett sådant prosapoem som *September i Sista dikter*.

Redan Ahlenius understryker väl starkt att det egentligen är Bellmans och rokokons Stockholm som Levertin förmått skildra. Och hos Böök har detta blivit en allt annat uteslutande tes. Han säger att Levertins historiska perspektiv i fråga om Stockholm "inte sträckte sig längre tillbaka än till rokokon och 1700-talet; det finns inga hänsyftningar på äldre traditioner, på storhetstiden eller medeltiden". Och detta skulle bero på Levertins judiska främlingskänsla gentemot epoker, då hans förfäder inte varit i landet.

Utom det att Levertins förfäder inte heller varit i Sverige på rokokons eller Gustaf III:s tid, stämmer inte det hela med fakta. Levertins utomordentliga uppsatser om Stockholm heta *Stockholm i den svenska konsten* och *Stockholmsnaturen i svensk dikt*. Den sista artikeln kan ju inte börja förrän Stockholm börjar skildras i svenskt dikt, d. v. s. på 1600-talet, men då börjar den också. Och i *Stockholm i den svenska konsten* ger han utomordentligt åskådliga bilder både av reformationstidens Stockholm, som han skildrar som en mörk och trång stad och av det nya Stockholm som uppstår med 1630-talet. Det är den mest besjälade stadshistoria som vi ha på svenskt språk.

Nå, dessa uppsatser tillhöra ju Levertins sista år. Men också i de moderna Stockholmsnoveller, som han försökte sig på under åttio- och början av nittiotalen spelar det historiska Stockholm in. I *Livets fiender* från 1891 står romanens hjälte Otto Imhoff på Lejonbacken och får plötsligt en vision av reformationstidens Stockholm: "För ett ögonblick förändrade

Stockholm — genom någon omedveten idéasociation i hans inre — sitt utseende, trängde mörk och medeltidsaktig ihop sig inom en svart ringmur, blef till Gustaf Vasas Stockholm, sådant det ligger i vår fantasi, med gammaldags vaktorn och gavlade hus med vindsvalar längs de skumma gatorna. Men genom dessa gator blåste reformationens högtidsväder, och besatta av sin hänryckning stormade vederdöparna kyrkorna."

Varför han särskilt älskade Gustaf IIIs Stockholm har han själv förklarat i uppsatsen *Stockholm i den svenska konsten*, där det heter: "Med gamla Stockholm menar jag barnomsminnenas, föräldrarnas och farföräldrarnas, så långt som man kan nå med lefvande tradition — och en lefvande tradition ompinner tre, högst fyra släktled. Med den kommer man tillbaka till 1700-talets Stockholm. Det är också det äldsta som lefver kvar i den allmänna uppfattningen."

Böök säger: "I Levertins Stockholmstopografi är Djurgården ett centralt begrepp, medan Riddarholmskyrkan ligger i utkanten." Också här måste jag opponera mig. Alltsedan Bellmans tid och ända fram till min ungdom var Djurgården Stockholms nöjescentrum på ett helt annat sätt än nu, med Hasselbacken, Alhambra, Novilla och alla de andra nu helt eller halft döda förlusteställena, med Djurgårdsslätten med dess Kasperteater och positiv o. s. v. Och alla samhällsklasser voro med och firade den besynnerliga Bellmansdagen den 26 juli, som ju inte alls betecknar något datum i Bellmans liv utan Par Bricolles avtäckning av Bellmansbysten 26 juli 1829.

Lustigt nog är också Oscar Levertins första skildring av Stockholm från gymnasiståren i ett brev till en vän just från denna dag, där han överallt i Stockholm tycker sig spåra Bellmans anda, är med om den stora festen på Bellmansro och slutar på Hasselbacken.

Men det vore orätt, att därför tro, att det var Djurgården han betraktade som Stockholms centrum. Då han skriver om Stockholmsnaturen i svenskt dikt är det staden inom broarna som han betecknar som "Stockholms mitt och kärna". Där bodde det äldre släktledet av hans familj. Hans föräldrar bodde på Drottninggatan, och i ett brev från Meran 1890 längtar han vemodigt tillbaka dit.

Riddarholmen har väl aldrig av någon infödd stockholmare betraktats som stadens verkliga centrum, såsom Böök synes tro. Men na-

turligitvis finns den med i Levertins Stockholmstopografi och t. o. m. mer än i de flesta Stockholmsskildrares. Inte på grund av Riddarholmskyrkan, som varje stockholmare ser en gång i sitt liv. Utan på grund av bokauktionskammaren, som för denne inbitne bokmal hade en obeskrivlig tjusning. Från denna utsiktspunkt är Riddarholmen ypperligt karakteriserad i *Lifvets fiender*: "Vilken egendomlig stämning var det icke över denna undanstickna vrå av Stockholm. Rundt ikring lågo alla ämbetsverken i sina gamla stilfulla hus, givande detta hörn av huvudstaden en prägel av något värdigt och magistralt, spridande en ton av orörlighet och tradition från stela ämbetsrum och dammiga arkiv" (s. 128).

Levertins första egentliga Stockholmsskildring finnes som redan Söderhjelm påpekat i en "roman" från 1880 som finnes bland Norra Latins gymnasistförenings handlingar och heter *Förlorad och återfunnen*. Det skildras här, hur några goda vänner äta supé på Du Nord, fortsätta på altanen på Berns salong och sedan gå ut i Kungsträdgården och följa Norrström, "som utkämpade sin sekelgamla kamp mot brovalven" över till Skeppsholmen. Till sist slå de sig ned på Kastellholmens berg och se på utsikten inåt staden. "I den lugna, nästan omärkligt krusade vattenytan återspeglade sig de förfallna båtskjulen på Djurgårdsstranden i svävande mjuka linjer, som brötos av en ensam roddarbåt, framdriven med sakta årtag. Längre bort skönjdes Djurgårdens terrassformigt uppstigande byggnader och Ladugårdslandskyrkans torn blickade allvarsamt ned öfver vattnet som St. Paulskyrkan öfver Themsen."

Redan i denna gymnasistskildring märka vi, hur på ett nästan lillgammalt sätt de kulturhistoriska och konsthistoriska minnena tränga sig fram. Det är nog inte många skolpojkar som tänka på Norrströms "sekelgamla kamp mot brovalven på Norrbro". Och jämförelsen med St. Paulskyrkan som speglar sig i Themsen hade Levertin nog genom något gammalt kopparstick som han sett i sin fars butik.

Om man vill njuta av Levertin som Stockholmsskildrare bör man egentligen börja med att läsa de två av mig omnämnda uppsatserna om *Stockholm i den svenska konsten* och *Stockholmsnaturen i svenskt dikt*. De äro båda tillfällighetsverk. Konst uppsatsen var föranledd av en utställning av bilder från Gamla Stockholm som Konstföreningen anordnade och artikeln *Stockholmsnaturen i svensk dikt* skrevs som text

SUMMARY: NOTES ON OSCAR LEVERTIN

In this paper, written by Martin Lamm (1880 — 1950) and published here for the first time, the author first traces the interconnections between two of the oldest Jewish families of Sweden, viz. his own, and that of the noted poet and critic Oscar Levertin (1862 — 1906). In the rest of the paper two themes in Levertin's writing are explored. From early manuscripts, written while Levertin still was a high school student, and until the mature poems, short stories and essays he wrote toward the end of his life, the city of Stockholm was one of his major motives. However, this aspect of his work has been neglected in earlier research. In the naturalistic pieces Levertin wrote in the 1880's, the descriptions of Stockholm seem quite unnecessary for the stories in which they appear; indeed, as Levertin's notebooks show, they were written *before* the stories, which were added afterwards as ornaments. In these stories Levertin was most interested in the modern features of Stockholm, although his historical interest also was evident. Later his attention was increasingly turned toward the historical city, particularly Stockholm of the late 18th century, which was described

in poems, short stories and, perhaps best, in the late essays on "Stockholm in Swedish art" and "The topography of Stockholm in Swedish literature".

In Levertin's best short story, "Kalonymos", the Stockholm motive is combined with the second motive explored in this paper, viz. Levertin's commitment to and identification with the Jewish people and its tragic fate through the ages. The story was written in 1899 and reflects the atmosphere of the Dreyfus affair. But it takes place in Stockholm at the end of the 18th century, and one of its characters is modelled on Aron Isaac, the first Jew who was permitted to settle permanently in Sweden. Kalonymos himself is depicted as a man travelling around Europe in order to repent the hate in which he was educated by preaching in the synagogues against racial hatred and for brotherly love. This is the personal element in the story. Throughout his life Levertin suffered from feelings of alienation, and in his last years he reproached himself for having expressed feelings of hate and vengeance in the Jewish poems of his *Legender och visor* (1891).

till prins Eugens bildverk *Svenska landskap*, 1905.

Hur ofta har man inte sedermera gjort om dessa försök att med målarkonstens hjälp skildra Stockholm genom seklerna eller att söka följa Stockholm i dikten på den långa vägen från Skogekär Bergbo till Hjalmar Söderberg, vars Martin Birck bildar avslutningen i Levertins essay. Men det märkvärdiga är, att man i alla dessa verk alltid citerar Levertin vid avgörande passager. Och den som vill få en verkligt levande och poetisk framställning av Stockholm i alla dess olika faser bör utan vidare gå förbi alla dessa senare produkter, där jag själv också bidragit med en spåna, för att stanna vid själva urkällan, Levertins uppsatser.

Jag nämnde att de äro tillfällighetsverk, men bakom dem ligger ett livslångt intresse för varje hörn av Stockholm, för varje period av dess historia. Dessa uppsatser förefalla så lekande lätt åstadkomna, därför att Levertin egentligen bara behövt lita till sina minnen av

vad han sett i verklighet och i dröm, vad han skådat på målarnes tavlor och läst ut ur skaldernas dikter.

Naturligtvis var det inte med ett slag Levertin kunde nå detta mästerskap. Han har själv i stridsskriften *Pepitas Bröllop* brutit staven över verklighetsskildringen i sin första novellsamling med Stockholmsmotiv, *Småmynt* 1883, där han säger sig ha samlat detaljer likom hattkyparen på Rydberg tioöringar.

Två av novellerna, *På julafton* och *Vår* äro egentligen avsedda att ge Stockholm under två olika årstider. Själva handlingen är minimal. Julaf tonskildringen är otroligt omsorgsfull och kommer säkerligen om några år att få kulturhistoriskt värde. Men den lever inte, det finnes varken humor eller satir i berättelsen, och här och där har man intryck av ett något långrandigt tidningsreferat av hur det går till på en julafton i början av 1880-talet. Mer liv har skildringen av vårens inbrott i Stockholm i den novell som heter *Vår*, som t. o. m. skulle före-

falla riktigt bra, om man inte hade i minnet den bedårande vårschildring, som Strindberg fyra år tidigare öppnat *Röda Rummet* med. Levertin som ännu är hans trofasta lärjunge, släpar på för tungt lärdomsbagage. Man märker alltför väl att det är en lärd stugsittare som skrivit denna beskrivning om flyttfåglarnas återkomst, som verkar så svag vid sidan av Strindbergs strålande berättelse om sparvarnas vårbestyr. Hos Levertin heter det:

”Och hem komma flyttfoglarne, och berätta om att palmerna icke giva någon skugga mer. Och en liten byting till svala sätter sig på fönsterbrädet hos min vän som älskar Homeros och med sin sjuka kropps alla fibrer längtar efter djupblå himmelssträckor, gult solsken och vinfärgade arkipelager, sitter der och qvitrar om vågornas hexameterbrus i Sorrentos solskimrande bukt och om rosor på Monte Pincio, röda rosor som glöda, qvittra, så att slocknande blick får lif och ett ljust skär far öfver hektiska drag.”

Det skulle dröja i trettio år innan Levertin själv fick besöka de platser dit den poetiska svalan längtade tillbaka, och då var hans hälsa så ömtålig att han inte tålde klimatet.

Det betecknande för Stockholmschildringarna i *Småmynt* är att de äro alldeles fristående och inte på något sätt behövliga för den novellintring som de förts in i. Det är för övrigt ett drag som ganska länge skall vidlåda Levertin och som han först mycket sent arbetar sig ifrån. Om man studerar hans anteckningsböcker får man i viss mån förklaringen. Det är tydligt, att han i första hand skrivit ner själva Stockholmsbeskrivningarna och sedan passat in personer och handling som staffage.

Vi har t. ex. kvar i manuskript en novellinledning som börjar med orden: ”Jag vet ej om någon stad i världen kan erbjuda en sådan stämning av ödslig melankoli som Stockholm en vintermiddagsskymning. I Fredsgatans fond lyser kvällsskenet . . . över en dunkel strimma av ett landskap, kargt och fattigt eländets Miniatur o. s. v.” Hur novellen sedan skulle fortsätta vet jag inte: man gör emellertid den reflexionen att det väl finnes ödsligare och fattigare trakter också i det nutida Stockholm än Fredsgatans fond en vintermiddag.

Ett stycke längre som Stockholmschildrare har Levertin nått i titelnovellen i *Konflikter* (1885), som är en f. ö. rätt typisk åttiotalsprodukt och spelar i Stockholm. Om man jämför dess skildring av julaftonen med den i

Småmynt märker man bäst framstegen. Den tidigare skildringen hade varit utförligt beskrivande: här tas det hela mer summariskt såsom något välbekant: bodfönstren, julmarknaden o. s. v. Det har kommit liv och för första gången en smula luft över Levertins Stockholmsstavor. Han gläds åt solskenet, ”den blåskiftande snöglansen”, den höga luften och det goda föret, de klingande klockorna på slädarnas hästar, vilka f. ö. äro ett av de drag i Stockholmsvintern som en gammal stockholmare bitterast saknar i nutidens Stockholmsvintrar.

Man får några ögonblicksbilder av Stockholm vid infarten med järnväg söderifrån. Vi får inte glömma bort att den s. k. sammanbindningsbanan, som vi numera betrakta som ett barbariskt attentat mot Stockholms skönhetsvärden, då hade kvar 1871 av nyhetens behag: den hade ju invigts 1871 och ansågs ännu av mina föräldrars generation ge Stockholm en enastående vacker infart. Levertin skildrar hur bokens hjältinna från ”småstadens kvalmiga källborgarluft” kastas direkt in i Stockholm, då hon från kupéfönstret ser köttorget med dess saluhall och med ”röda reflexer som av ljus mot blodigt nyslaktadt kött och ser Munkbron skimra som en holländsk medeltidsstad”.

Det hela är ännu ganska osäkert i stilen, men man märker att det kommit in ett stänk av lyrik över Levertins Stockholmschildring och ibland försöker han att blanda in en och annan exotisk bild i skildringen. Från Kornhamnstorg ser man månen lysa ”lik den krumma klingan på en turkizk kroksabel” och mitt emot från Söder glimma alla lyktorna, som från hissens parallelrader fortsatte utåt bergen i oregelbundna komplexer för att sluta långt bort på den brunaktiga höjdslettningen med enstaka, melankoliskt fladdrande lågor.

Också här är det ett modernt tekniskt underverk som inkomponeras i stadsbilden, den två år tidigare fullbordade Katarinahissen, som numera ansetts så hiskligt ful, att den ersatts av en ny dylik som knappast heller tillgodoser skönhetskraven.

Jag har nämnt detta, därför att Levertin både i *Småmynt* och i *Konflikter* anser sig böra vara modern realist och skildra det allra färskaste Stockholm. På samma gång märker man ändå en halvt omedveten dragning mot det historiska och traditionella och en smak för en sorts Stockholmslyrik, som redan är märkbar i *Lifvets fiender* och fullt skulle tona ut i *Stockholmsidyll* i *Legender och Visor*.

Jag tar först *Lifvets fiender*, som ju hade en lång tillkomsthistoria fast den först blev färdig och kom ut 1891, alltså samma år som *Legender och Visor* utkommo.

Också här röra sig ju hjälten och hjältinnan, Otto Imhoff och hans fästmö Annie, i det samtida Stockholm, och de röra sig t. o. m. i stadsdelar som ha mindre traditionell hävd över sig än de som bildade centrum i *Småmynt* och *Konflikter*. Men stämningen har blivit en helt annan, överallt möter minnen från det förgångna, och det drömmande unga paret tyckes inte ha mycket öga för de moderna tillsatserna. Jag har redan anfört skildringen av Riddarholmen och visionen av Gustav Vasas mörka och medeltidsaktiga Stockholm, som tränger sig på Otto, då han ett ögonblick drömmer sig bort från "nittonhundratalets lugna och lättsinniga Stockholm".

Det är för övrigt inte bara detta unga par som lever i det förgångna. Då de göra en promenad ute i Liljansskogen och dricka ur Ugglevikskällan, visar det sig att den "gamla häxan" som skänker ut vattnet vid källan "med vemod tänkte tillbaka till Ugglevikskällans klassiska tid, då lenonkjortlar och nankinsbyxor svängde kring buskarna hela de långa Valborgsmässoätterna, och Filikromens visa fyllde luften med sin stojande munterhet".

Skildringen av denna miljö är fullkomligt stilriktig — Filikromen var en gatmusikant på 1810-talet och det var då man var klädd i lenonkjortlar och nankinsbyxor, såsom varje läsare av Cederborgh minns. Men har inte den surögda gumman vid källan blivit en smula för raffinerat kulturhistorisk? Det ger emellertid en fingervisning åt vilket håll Levertins Stockholmsskildring skulle komma att gå. En annan fingervisning har man i slutet på boken, då det skildras hur Otto flyttat in i ett rum i en malmgård på Norrtullsgatan, "på gränsen mellan stad och land". Det var ett urmodigt trädgårdshus med gröna fönsterluckor, gömt bakom ett brunt plank, inbäddat bland alléer med ålderdomströtta träd. Med mycket större poetisk styrka skulle Levertin skildra en dylik miljö i dikten *Stockholmsidyll* i *Legender och visor*. Och sina försök att skildra höstens ankomst till Stockholm eller aprildagarnas snösmältning och fågelsång skulle han sedermera med betydligt större konst upprepa i sin lyrik.

Det är framförallt dikten *Stockholmsidyll*, som i viss mån betecknar själva genombrottet

i Levertins Stockholmsskildring. Den skrevs 1891 samma år som *Lifvets fiender* kom ut. Vi få höra den uppläsa efter detta föredrag, och jag skall inte fördärva den genom några illa föredragna långa citat. Den börjar med en rad som kunde stå som motto över alla Levertins senare Stockholmsskildringar: "I drömmen gick jag i den gamla staden." Och detta anslag återupptas senare i olika variationer i det vackra poemet. Det är Stockholm en majdag: "som timrad upp af drömmen, / låg staden mot en ljusblå fond av maj". Så följer diktens ofta citerade parti, hägringarna av Bellmanstiden med Fredman och Ulla — också det en förknippning som sedan blir ett stående tema i Levertins Stockholmsskildringar.

Och mitt i detta Bellmanska Djurgårdsvimmel börjar skalden drömma på nytt, denna gång "om ljusblå ögon och en blond frisy". Och stegen föra honom till det gamla borgarhuset på söder, "på själva gränsen mellan stad och land", heter det också här, där allt skvallrar om det förgångna från brandförsäkringsmärkets fågel Phenix på porten ända till alla de "tusen brokigt gömda föremål, som återstråla" döda festers glädje. Det är en kärleksdikt, och det antydes i den, såsom nästan alltid i Levertins kärlekslyrik, att "smärtans dunkelröda garn" kan spåras i väven. Men denna afton är lyckan så lugn "som om vi lefvat i den flydda tid, / då intet tvinsjukt svärmod fick förtrycka / en ungdomskärleks sommarglada frid".

I den yppersta av sina noveller, Kalonymos, har Levertin förlagt scenen till Bellmanstidens Stockholm. "Det var den röda gryningen, drömmarnes timme" heter det i inledningsorden. Och till en stor del upptas ju berättelsen av Kalonymos' drömmar och visioner. Den yttre verklighet, som den judiske främlingen från Leuwarden, Levertinska släktens ursprungsort, och hans värd Jair Henoach tecknad efter mönstret av Aron Isaac — röra sig i är den mest stämningsrika Stockholmsbild som Levertin någonsin framtrölat. Man glömmar inte deras vandring den soliga marsmorgonen framåt Österlånggatan där töblåsten ruskar i de gamla gatuskyltarna, där bönderna "med karpuserna neddragna för ansiktet och frost i vadmalen" köra sina mjölkskjutsar in i staden, där fiskarna skrika ut sin fångst och läropojkar dra luckorna från butiksfönstren. Det är en överloppsgärning att Levertin låter dem på sin väg till överståthållarpalatset möta figurer ur Bell-

mansvärlden, Mollberg, Bredström, Appelstube, Lundholm — Levertin har i sin iver att få med dem inte tänkt på att de samtliga voro döda på den tid då Carl Sparre var överståthållare. Och det är samma oförljkenliga Stockholmsstämming, då Henochs dotter Esther på den judiska påskaftonens kväll följer deras gäst ned till den vindblåsta Skeppsbron, där han skall stiga ombord på kofferdikaptens Tranas båt för att fara vidare till Libau.

Och mot denna ursvenska miljö låter Levertin den ombonade judiska heminteriören avteckna sig med sina rituella påskbruk sådana han sett dem i sin mormors hus. Det är onödigt att dröja vid dessa av mina åhörare välkända partier som dessutom mycket väl förklarats av Levertins syster, fru Anna Levertin, och kommenteras av Mendelsohn i hans bok om de judiska inflytandena på Levertins diktning.

Vad jag däremot skulle vilja dröja vid ett ögonblick är det rent personliga i berättelsen, dess judiska tendens, om man så vill uttrycka sig. På flera ställen i sina brev påpekar Levertin, att han skrivit novellen under Dreyfusåret 1899 och att han egentligen velat beröra dess upplevelser, men att han blott gjort det indirekt. Till Georg Brandes skriver han: "Man vill ej låta folk veta hur gränslöst allvarsamt man tar detta eländiga bakslag som man måste uppleva mot toleransens enklaste idé. Men ju mer man blir äldre — det är åtminstone min känsla — dess starkare blir med känslan av blodsbandet dock äfven tron, att judendomen rider denna storm ut som så många andra."

Att Levertin här mindre tänker på Dreyfus' eget öde än på den då rätt oväntade våg av antisemitism, som på grund av Dreyfusaffären sköljde över Europa är påtagligt. Också i Tyskland, till vars förmån ju Dreyfus beskyldes för att ha varit spion var denna lika kraftig som annorstädes: man var där övertygad om att han sålt de franska försvarshemligheterna åt Ryssland.

Vad man, då man läser om novellen, undrar över är att Levertin låter Kalonymos sona hämndkänslor som hans mor inpräntat hos honom från barndomen — hans far har ju blivit stenad — genom att överallt i Europas synagogor förkunna brödrakarleken och predika mot rashämnden. Man tycker att han bort vända sig till ett annat auditorium än sin egen förföljda stam.

Det är i själva verket här det personliga sätter in. Levertin hade ingalunda uppfostrats

i hat till den icke-judiska omvärlden. Tvärtom. Hans syster har säkert helt riktigt karakteriserat hans föräldrahems miljö som "föga religiös eller allmänt judiskt intresserad utan i nära förbund med svenskt umgängesliv och tanke-sätt". Själv var han inte judiskt religiös, men ännu mindre — som Böök halft tycks förmena — kristligt anstucken. Men han hade en rasmedvetenhet, som hans föräldrar tydligen inte haft. Den var kanske medfödd, men också närd av de symtom på en växande antisemitism, som han redan under sina uppväxtår tyckte sig förnimma: Stöckers österrikiska antisemitism, nyheterna om pogromer i Ryssland o. s. v.

Det finns en strof i en dikt *Ängest* från 1886, där Levertin — alldeles som sedermera Kalonymos — hemsökes av visioner av det judiska folkets ständigt upprepade lidanden:

Är den ängest som mig griper
minne av förgångna dar
ärvd från far till son från tider,
då ej nattron skyddad var,
tid då lyckta lås och riglar
slogos in av vildsint hand,
och massakern Ghetto väckte
med sitt blodbad och sin brand.

Det är kanske snarare poetens känslighet för tidsatmosfären än någon profetisk klarsyn, som dikterat denna ängest, som nu efter sextio år förefaller oss så välbefogad.

Det var också denna känslighet, som gjorde, att Levertin livet igenom pinades av ett främlingskomplex, som de flesta av oss bara känt under de svartaste krigsåren. Det bildar ännu en svagt förnimbar underton i *Folket i Nifelhém* och i *Salomo och Morolf*. Starkast var det under åttiotalet, innan Levertin slagit igenom som författare.

Med sitt oerhört ömtåliga samvete förebrådde sig Levertin under sina sista levnadsår att i sina judiska dikter i *Legender och Visor* ha förkunnat hatets och hämndens läror. Det gäller dikter sådana som den poetiskt storslagna *Shylock*, där refrängen är: "Jag mistat allt intill min hämnd." Och det gäller ännu mer dikten *Adab och Zillab*, som han — då han fullbordat den — kallade "en liten judisk hämndehemansroman". Den publicerades i en kalender 1891, men tycks i sista stund av Levertin ha utslutits ur *Legender och Visor*. Det är Lamek, Kains ättling, som här liksom i första Mosebok spår sina döttrar att hämndens dag en gång skall gry.

Att Levertin själv var medveten om denna sida i sitt själsliv synes bäst av hans brev till Heidenstam, då han efter "lång tvekan" sänder honom Shylock: "Det är klart att denna bit om Shylock är ensidigt judiskt partikularistisk — men det är ju av ensidighet men gör poesi... Du förstår mig och förstår att jag ej är någon bornerad semit, men dock så mycket semit att jag känner rasens skam och förödmjukelse brännande." Och han lovar att den judiska avdelningen i hans diktsamling skall sluta med en epilög, "där jag säger att rasen är intet och kärleken allt". Denna tanke som skymtar i Levertins samtidiga utkast till hans aldrig skrivna juderoman, finns inte i *Legender och Visor*, fast den antydes i Ahasverus där Kristus i en torparens gestalt välkomna den hemlöse, irrande Ahasverus. Men den finnes i stället i en mer poetisk omformning i Kalonymos' avskedsord till Esther. "Ja Esther, ögon är till sist alltsammans. Svarta ögon och blå ögon, ögon som förstå och ögon som än icke lärt att förstå hvarann. Men öfverallt på jorden, där det finns människoögon, finns också den kärlek, som låter människor lefva och öfverleva allt."

Kalonymos hemsökes av visioner ur det förångna av sitt folks ständiga lidanden genom århundraden. Och i havsbruset på hans holländska hemkust tona "legenderna om det förströdda och förspridda Israel". Esther, som läser hans dolda, tysta tankar, frågar honom om det "aldrig skall ändras" och det alltid skall fortfara som det varit "Käppen på katten och katten på rätten och rätten på repet — skall aldrig smäleken sluta och Guds rättvisa blifva klar i världen". Kalonymos ger henne inga illusioner: "Det vet jag inte Esther, men jag vet att det är stort att bära orättvisan, då man själv dyrkar rättfärdigheten." Kanske är offret nödvändigt för världsbyggnadens bestånd. "Så

blir det än mer en heder för de trofasta, som satts att bära orättvisans heliga börda."

Böök driver kontrasten för långt, då han vill visa, att en jude av Kalonymos' art varit otänkbar vid slutet av sjuttonhundratalet. Han skulle enligt Böök ha stått inför valet mellan en strängt konfessionell ståndpunkt eller en assimulatorisk enligt upplysningens och revolutionens principer, antingen en talmudist, chasidist eller en Moses Mendelsohn.

Böök säger om dessa ord i Kalonymos, att de "ingenting annat" äro än visdomen från *Sång före Natten* — i *Nya dikter*. Antagligen tänker han på de underbara raderna i denna dikt som lyda:

Jag tackar dig, o lif, att du mig fött
i stam från vilken smärtan ej vill skiljas.
Var gnista hån som mig har därför mött
stärkt själens kraft och härdat har min viljas.
Det vågsvall från Jordanens klagöälf,
vars vemod väller i mitt väsens botten,
har lärt mig mäta världen och mig själf
med egna krav och med de egna måtten.

Tacksamheten för det judiska arvet är ju gemensam för båda dessa uttalanden lika väl som villigheten att bära hån och orättvisa. Men i *Sång före natten* är Levertin tacksam därför att han genom sin judiska börd fått själen stärkt och viljan härdad. Här finnes — liksom i andra delar av dikten — ett lätt anslag av nietscheansk övermänniskokult. Kalonymos anser sig utvald endast i den meningen att han fått bära "orättvisans heliga börda". Och han vill nu lära "min förtryckta och olyckliga stam, att också för den är hatets tid äntligen förbi" och att den skall älska alla som bröder. Det är en protest mot Shylocks ord, att "aldrig till försoning mötas kan / förföljarens och de förföljda händer."